

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KÉRDÉSEIVEL FOGLALKOZÓ NÉHÁNY ÚJABB NYUGATNÉMET HADTÖRTÉNETI MUNKARÓL

Dieter Ose

Entscheidung im Westen 1944

(*Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1982. 363 o.*)

Helmut Krausnick—Hans Heinrich-Wilhelm

Die Truppe des Weltanschauungskrieges

Die Einsatztruppen der Sicherheitspolizei
und des SD 1938—1942

(*Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1981. 687 o.*)

Romedio Galeazzo Graf von Thun-Hohenstein

Der Verschwörer

General Oster und die Militäropposition

(*Severin und Siedler, Berlin, 1982. 304 o.*)

Hans von Herwarth

Erlebte Zeitgeschichte 1931—1945

(*Propyläen Verlag, Berlin—Frankfurt—Wien, 1982. 368 o.*)

Albert Speer

Der Sklavenstaat

Meine Auseinandersetzungen mit der SS

(*Deutsche Verlags-Anstalt, Stuttgart, 1981. 510 o.*)

Azok a könyvek, amelyeket ismertetni és értékelni kívánunk, nem reprezentálhatják ugyan a legújabb kor kérdéseire választ kereső, vagy adó nyugatnémet hadtörténetírást, de témaválasztásuk, forráskezelésük sajátosságai, a feldolgozás egyező, vagy eltérő módjai és az olvasó elé tárt eredmények mégis alkalmat kínálnak néhány olyan következtetésre, amelyek a kortársi nyugatnémet historiográfiát is jellemezhetik.

Öt munkáról számolunk be: ebből csu-

pán egy tekinthető szűkebb értelemben vett hadtörténetnek (*Dieter Ose: Döntés Nyugaton*), egy az SD (Sicherheitsdienst) különleges alakulatainak tevékenységét vizsgálja a Németország által megszállt területeken 1938 és 1942 között (*Helmut Krausnick—Hans Heinrich—Wilhelm: Az ideológiai háború alakulata. A biztonsági rendőrség és a biztonsági szolgálat készütségi kötelekei*), egy a hitlerellenes német katonai ellenállás egyik jelentős személyiségének, az Abwehr tábornoká-

nak, Hans Paul Osternek életútját követi a nem hagyományos biográfia eszközeivel (*Romedio Galeazzo Graf von Thun-Hohenstein*: Az összeesküvő. Oster tábornok és a katonai ellenzék). Végül szólni kívánunk egy emlékiratról és egy, az emlékirat műfaját több tekintetben is megdőrtő munkáról: a külszolgálatból induló és a katonai ellenálláshoz eljutó Hans Herwart memoárjáról (*Hans von Herwarth*: Megélt kortörténet 1931—1945) és Albert Speer korábban már közzétett visszaemlékezésének olyan új kiadásáról, amelyben a szerző — Koblenzben végezve levéltári kutatásokat — emlékeit a forrásokkal, vagy azok némelyikével igyekezett összevetni (*Albert Speer*: A rabszolgaállam. Ellentétem az SS-sel).

Nem csak a témaválasztás széles, a teljesítmények között is lényegesek a különbségek: Ose könyve szinte a modern polgári hadtörténetírás összes követelményének eleget tesz, Krausnick és Wilhelm munkája — az imponáló kutatási mélység ellenére — számos, bár könnyen elkerülhető, ám bizonyos mértékig érthető hibát tartalmaz, Thun-Hohenstein teljesítményének értékelésénél viszont a recenzens szinte hibajegyzéket készíthet.

A memoár és az emlékirat jellegű munkáknál természetesen nem vállalkozunk a történetírástól számonkérhetőek megfogalmazására.

Ami Ose munkáját illeti — csupán egy kifogást vélünk említhetőnek: az angol-amerikai források elhanyagolását: e kérdésekről szólva megelégedett az eddig ismert kutatási eredmények kritikátlán és kivonatossá ismertetésével. (15., 76—82., 104—105., 107—108., 140., 146—148., 150., 180., 221. o.) A szerző kézikönyvként is használható művet írt. Ezt legjobban abszolút számokkal kifejezett és hadművelleti egységekkel dolgozó statisztikáira utalva bizonyíthatjuk. (159—164., 201—205., 260—267. o.) Igyekszik az egyes magasabbegységek tényleges harcértékét is kifejezni, vagy legalább szemléletesé tenni — utal arra, hogy pl. 1944. augusztus 21-én a 10. SS páncélos hadosztálynak már nem voltak páncélosai és a 12. SS páncélos hadosztály is csak 10 páncélossal rendelkezett (259., 176. o.). Ugyanakkor a rendelkezésre álló német források totális hasznosításával tisztázta a Rundstedt által is kifogásolt, átfedéseket tartalmazó és pontos elhatárolásokat nem nyújtó parancsnoklási viszonyokat, nem kerülve meg ezek következményeit sem, amikor Hitler a maga javára döntött: ha a felek — a hadsereg, a flotta és a légierő — között nincs megegyezés, az ő döntését kell kérni. (25—27., 60—61., 63. o.) Bár az ennek miértjeire adott válasza nem tűnik

maradéktalannak (64. o.), az invázió elhárítására készülők logisztikai helyzetének elemzésénél a legjellemzőbbeket ragadja meg. Ose rendkívül szemléletes példákkal érzékelteti a német légi felderítés hiányait — ennek következményei hadászati értelemben is jelentkeztek (83—84. o.) —, a legkonkrétabbá téve a szövetségesek légifölényének kihatásait. Utal pl. arra, hogy míg a partraszállást megelőzően még naponta 200—250 vonat „érte el” a német csapatokat, ez júniusban 20—25-re csökkent. (116. o.) Ezt abszolút számokkal így adja vissza: német részről 500 repülőgép állt szemben a szövetségesek 8000 gépével, tehát a fölény: 1:16. (119—120. o.)

Ose minden eddiginél egzaktabb információkat nyújt a közel 5000 km-es szakasz védelme előkészítésének nehézségeiről, a lázasan sürgetett erősítésekről (24., 33. o.), a szovjet frontra irányított erőkről. Csak 1943-ban 30 gyalogos hadosztállal, 6 páncélgránátos hadosztállal, 2 ejtőernyős hadosztállal, 1 SS dandárral és több mint 20 vegyes zászlóaljjal gyengítették a nyugati német erőket. (29. o.) Jellemzi a helyükre érkezők csekélyebb harcértékét is. Ennek ellenére azonban úgy véli, hogy a védelem helyzete javult, s ebben elsősorban Rommel szerepét emeli ki (67—73. o.). Újra szemléletes a példája, amikor az egyes hadosztályok frontzélességét ismertette és elemezve megállapítja: ez a neuralgikus pontokon — más kérdés, hogy ezek a „hosszú nap” alkalmával a német feltételezéseket nem igazolták — a korábbi 40—50 km-ről 15—20 km-re csökkent (74. o.).

Ose könyvének kétségtelenül legérdekesebb oldalait azok a fejtegetések adják, amelyeken személyekhez kötöttek — Rundstedt, Rommel, Kluge és Hitler — szól a hadműveletek tervezéséről és lefolyásáról. A szerző elemzőkészsége különösen itt nyilvánul meg. Így megkísérli tisztázni a Rundstedt—Rommel vita alakulását, majd annak Hitler által történt kompromisszumos lezárását 1944. április 26-án. A szerző inkább a rommeli elképzelés mellett voksol. Rommel számára az ún. Atlanti-fal áttörhetetlenné tétele és az ellenségnek még a partraszállás kritikus idején történő megsemmisítése volt az egyetlen lehetőség az invázió kivédésére. Ezért gyalogos hadosztályokat és a Heer (szárazföldi haderő) tüzérségét is közel akarta vinni a parthoz, de a páncélos kötelékeket is oly távolságra akarta a parttól diszlokáltatni, hogy azok legkorábban 3 órán belül bevezethetőek legyenek. Ose, bár látja e terv több gyengéjét, ahhoz a következtetéshez nem jut el, hogy Rundstedt rugalmas védelmet javasoló koncepciója is — offenzív védelem

a part mögött, erős és mozgékonyan alkalmazható páncélos kötelékek révén — az erőviszonyok becslhető arányait tekintve éppoly utópisztikus volt, mint Rommel nézete (40—153. o.). Az sem kerül megfogalmazásra, hogy Rommel tervében több volt a hazardírozástól várható elem, de Rundstedt realitásabbnak tűnő elképzelésének megvalósításához is hiányoztak az eszközök.

Igen árnyalt a Klugéről adott kép: a hitleri frázisokkal érkező tábornagyot a frontközelség azonnal kijózanította, s bár viszonya jobb volt az OKW-hoz, mint elődjéé, az ő javaslatai sem találtak mindenben elfogadásra. Portréja és pszichogramja pillanatfelvételekből áll össze: cselekedeteinek ellentmondásai, csillogó analízisei ellenére, hadműveleti kérdésekben is megnyilvánultak. Kluge leváltását, az ellene felhozott vádakait és öngyilkosságát illetően a szerző nem lép túl az eddigi kutatásokon. (165—248. o.) A könyv közli Klugénak Hitlerhez írott búcsúlevelét is (339—340. o.). A Klugéről kialakított végső értékelés viszont a háború utáni német történetírás sablonjának újraalkalmazása csupán: „Kluge, éppúgy, mint Rundstedt és a többi főparancsnok Nyugaton (...) feladataikat és történeti felelősségüket a csaták vezetésében és megnyerésében látták, nem pedig a politikában.” (271. o.)

A Wehrmacht főparancsnokáról, Hitlerrel adott kép újat alig tartalmaz, csupán a június 17-i, a fronton tett látogatásakor elhangzottakat építi be az eseményekbe az eddigieknél plasztikusabban (23., 130., 132—136. o.).

A Krausnick—Wilhelm-féle munkáról röviden már summáztuk véleményünket: értékét rontja a túldokumentálás; a kelendő meg nem rostálás következményeként a könyv szinte forráskiadvánnyá válik, sok az ismétlés és átfedés (422—426., 434—441., 448—453. o.).

Úgy véljük azonban, hogy ez a téma-választás politikai tartalma miatt bizonyos mértékig helyeselhető: aligha akadhat kényesebb téma a mai nyugatnémet történetírás számára, így a források beszéltetése a történettudomány területén kívül eső szempontokból sem elhanyagolható.

A szerzők kiindulásként definiálják a különleges alakulatók fogalmát: „... ad hoc alakított, motorizált, nem tartósan helyhez kötött, sajátos jellegű rendőralakulatók...” Említést kap a nürnbergi per formulázása is: „... vándorló Reichsicherheitshauptamt, mozgó Gestapo...” (16. o.)

A munka monográfikus mélységgel tárgyalja az Einsatzgruppék előtörténetét

Ausztriában az Anschlusst követő napokban és a müncheni konferencia után a Csehszlovákiából levált területen (19., 25. o.). Már itt is, de különösen az Einsatzgruppék lengyelországi tevékenységéről, különleges figyelmet kap e különleges alakulatok és a Heer viszonyának szabályozása és az azt nem mindig fedő gyakorlat — ennek a kérdésnek a megválaszolása egyébként a mű legnagyobb értéke és érdeme (38—41., 55—62., 80—83., 85—87. o.).

A mű az Einsatzgruppék szovjet területen végzett tevékenységének vizsgálatát állította középpontba. Részletezi és elemzi az alakulatok felállítását: a három Heeresgruppénak megfelelően először ugyanennyi Einsatzgruppét hoztak létre, egy negyediket csak később, amely a 2. román hadsereggel együtt harcoló 11. német hadsereg mögött működött. A motorizált Einsatzgruppék ereje egyenként 600—1000 fő volt. (141—145., 147. o.) Ismerteti Heydrich egy 1941. július 2-án kiadott parancsát, amely túlmént a Kommissarbefehlen (157—158. o.), foglalkozik a partizánok elleni harc és a zsidóüldözés összekapcsolt voltával; utal pl. olyan momentumra, hogy az Einsatzgruppék az elesett partizánok számát megtoldották a megölt zsidókéval, hogy a jelentések „pozitívabbak” legyenek (514—515. o.; v.ö. 534. o.). Ami pedig az Einsatzgruppék és a Heer kapcsolatrendszerét illeti, mint mondtuk, ez a munka legkidolgozottabb, legárnyaltabb analízise. A szerzők egy mindenben bizonyítottnak tekinthető megállapítása szerint a Heer már eleve törekedett a kompromisszumokra, s ez megkönnyítette az Einsatzgruppék önállósulásának folyamatát (65—68. o.).

Elemzik a szerzők e kérdésnél azt is, hogy a nemzetiszocialista propaganda a Heer személyi állományánál is előhívott olyan hatásokat, amelyek közelítették az Einsatzgruppék tevékenységéhez: ebben az összefüggésben nyer új megközelítést Hitler és Brauchitsch 1939. november 5-i megbeszélése, amelynek során a Heer főparancsnoka magatartásával a Hitlerrel való szembefordulás több változatát fontolgató katonai körök reményeinek sírját ásta meg (76—77. o.). A mű megállapítása ismét bizonyítottá válik, amikor megfogalmazódik: Brauchitsch nemcsak lemondott a Hitler programjával kapcsolatos ellenállásáról, de szinte csatlakozott ahhoz. S ebben a magatartásban vélik felfedezni a szerzők a Heer és az SS későbbi viszonyának jellemzőit (103—104. o.)

Amikor a Heer-nek az Einsatzgruppék tevékenységét segítő, támogató, kiegészítő, pótló megnyilvánulásai továbbblajstromozására kerül sor, utalás történik arra,

hogyan alakult ez a partizánok elleni harcok során. Összefoglaló igénytel fogalmazódik meg: a Heer nemcsak túrta és támogatta, de sok esetben maga is végrehajtotta azokat az aktusokat, amelyek alig különböztek az Einsatzgruppék tevékenységétől. Hogy ez mennyiben mond ellent az emlékiratok állítását elfogadó eddigi nézeteknek, nem kíván részletesebb magyarázatot. Ebben az összefüggésben szögeznek le a szerzők, hogy a Heer — részben gyengeségből, részben az ideológiával és a külpolitikai célkitűzésekkel való azonosulás miatt, kisebb mértékben a megtorló apparátustól való félelemből, de legkevésbé az abszolutizált katonai engedelmségből — részese lett a hadjáratot kiegészítő megsemmisítési program végrehajtásának (278. o.).

Amikor pedig ez a magatartás megsemmisítésre kerül, Reichenau tábornagnak, a 6. hadsereg parancsnokának egy 1941. október 10-én kiadott parancsa válik a bizonyítás eszközévé: a saját kezdeményezésre kiadott parancs hangsúlyozta, hogy a katonáknak teljes megértést kell tanúsítaniuk a zsidó „Untermensch” elleni kemény, de jogos cselekmények szükségessége iránt. (259—261. o.) Említést nyer az is, hogy a Heeresgruppe Süd Főparancsnoka, Rundstedt, sietett kijelenteni teljes egyetértését a paranccsal, amelyet Hitler is kitűnőnek talált és úgy döntött, hogy arról mindenütt tudomást kell szerezni. Nem kevésbé találták jellemzőnek a szerzők a Heer vezérkarfőnökének, a hitlerellenes katonai oppozíció egyik mérsékelt személyiségének, Halder vezérezredesnek a hadseregek parancsnokaihoz intézett szavait: az Einsatzgruppék a harcoló csapatok számára aranyat érnek, mert azok biztosítják hátsó vonalaikat (267. o.).

A monográfia érdekes és eddig kevésbé ismert töredékeket közöl még a Barbarossa-tervhez kapcsolható anyagokból, említve pl. egy, a birodalmi hadügyminisztérium pszichológiai laboratóriumában készült tanulmányt, amelynek szempontjait a német megszálláspolitikára nem, illetve csak a katonai vereségek következményeként, 1943-tól vette figyelembe — nyilván ez utóbbiaktól nyerve az impulzusokat. (113—114. o.)

Míg Hitlerről a mű kevés újat ad (113., 347., 624—627. o.), a tematika alkalmat kínál — ha töredékesen is — egy kitűnő Heydrich-kép kifomálásához, különösen hangsúlyozva, mennyiben játszott szerepet cselekedeteiben „a megelőzés megelőzésének” már a rendőrzog kereteit is szétfeszítő elve (20—21., 23., 73—74., 93—95., 150—152., 153—155., 634—635. o.).

S még egy megjegyzés: a szerzők végül nem tudtak újat mondani az általuk

„polykrátiának” nevezett struktúra keretei között végbemenő döntési folyamatokról: „... az intézményesített dzsungel, a bellum omnium contra omnes...” a kutatások mai szintjén már meghaladott, amit legfeljebb enyhíthet egy találó megfogalmazás: „Chaostministerium” (326—328., 331., 622—623. o.).

Az Oster tábornokról írt életrajzban — utaltunk már erre — elsődlegesen éppen az kifogásolható, ami a műfaji törest eredményezi: Oster életrajza ürügyén a szerző újraírta a német katonai ellenállás keretébe helyezhető eseményeket, alig-alig lépve túl az eddig ismerteken. A Golo Mann meglepően lapos, semmitmondó előszavával induló mű tovább hígult a publicisztikai szintű pszichológizáló közhangyakkal, amelyek olykor a dilettantizmus jegyeit sem képesek elfedni. S ami a legrosszabb hatást kelti, a szerző nem képes a jelentősebb és a jelentéktelenebb megkülönböztetésére, s ez művét a mai nyugatnémet történetírás kevésbé sikertelt alkotásai közé sorolhatja.

A könyv értékét némileg emeli viszont, hogy túllép a szűkebb értelemben vehető katonai ellenállás keretein és szinte a gyökerekig visszanyúlva kísérletet tesz azoknak a nézeteknek és eseményeknek az ismertetésére — elemzésére kevésbé —, amelyek meghatározták a hitleri szándékokkal nem mindig és nem mindenben egyező katonák véleményét és cselekedeteit. Az viszont, hogy minden olyan eset bemutatásra kerül, amikor egyesek a hadművelati tervek elkészítésénél politikai tartalom nélkül mondtak ellent Hitlernek, a kérdés bizonyos félreértésre utal és a kérdéseket körülhatárolhatatlanná teszi (152. o.).

Már-már kínos kronológiát tartva szól a szerző a Blomberg—Fritsch ügy valós és kreált okairól (57—76. o.), de újat csak akkor ad, amikor Becknek, a Heer vezérkari főnökének magatartását elemzi. A Hitlert hazardőrnek tartó Beck kritikája a háborús terveket illetően nem jelentette a „Führer” külpolitikájának maradéktalan elutasítását (77. o.). Thun-Hohenstein, aki szép fogalmazással ítélt: a német tábornoki kar igényt tartott arra, hogy eltként tekintsék, de nem cselekedett annak megfelelően, ismerteti Beck 1938 május végén készített emlékiratát, amelyben az világos döntési hatásköröket követelt a Hitler beavatkozásai révén már akkor zúrzavarossá tett katonai hierarchiában. Itt helyesen fedezi fel a munka, hogy Beck törekvése a Keitel-féle OKW-vonallal szemben (83—84. o.) a Heer és vezérkara szerepének megőrzésére irányult.

A Brauchitschról minden tekintetben rendkívül negatív képet rajzoló szerző egyébként a Münchennel végződő csehszlovák válság külpolitikai vonatkozásaiban véli felfedezni a hitlerellenes erők teljes csődjének okát, hangsúlyozva: „... most, amikor Hitler háború nélkül érte el azt, amit Németországban, de Angliában és Franciaországban is jogos és megalapozott német követelésnek tartottak, a tervezett puccs végrehajtása az összeesküvők öngyilkossági kísérlete lett volna” (117. o.). A recenziens nem tekintheti feladatának, hogy e kérdésről a szerző helyett mondjon véleményt, de annak kijelentése talán megengedhető, hogy ez az inkább teológiai jellegű feloldozás az igen sok tényező közül csupán egyet emel ki és általánosít, említve ugyan, de nem elemelve a Hitlerrel olykor egyet nem értők nézetei különbözőségeinek következményeit, amelyek önmagukban válhattak akadályává egy akciónak.

Árnyaltabbak a szerző megközelítései 1939 őszenek eseményeiről, bár a tételesség okainak kutatásánál a naivitás sem áll távol tőle (147. o.). Helyes viszont és színvonalas az az elemzés, hogy Halder és Brauchitsch magatartása leginkább attól függött, képesek-e Hitlerrel meggyőzni, s így szándékaikat végső soron a katonai érvekre politikai válaszokat fogalmazó „Führer” reakciói alakították (163. o.). (Megjegyezzük: a szerző e kérdésben sem jut lezártan tekinthető megállapításhoz. Nem figyel fel pl. arra az ellentmondásra, hogy a Hitlerrel meggyőzni kívánók érveikkel éppen azt érthették volna el, hogy ne legyen szükség szándékaik radikálisabb tartalmának megvalósítására.)

Említettük már, hogy Oster tábornok életútjának követése szinte másodlagos kérdéssé vált a szerzőnél, noha természetesen nyilvánvaló, hogy a tábornokról közölt információi az eddigi kutatásokon túlmutatnak. Olykor azonban még ezekkel sem tud élni — az 1939 őszen a berlini holland katonai attasénak hadműveleti tervekről beszámoló Oster lépésének okait boncolgatva válasza ismét frázisba torkollik: a szerző szerint Oster ezt kiábrándulása miatt tette, látva, hogy a tábornoki kar hajlandó részt venni egy olyan háborúban, amelyet először bűnösnek, majd kilátástalannak tartott (153. o.). Nincs egyébként válasza arra a kérdésre sem, hogyan folytathatta tevékenységét Oster 1943-ig, bár ennek elmaradását némileg pótolják azok a részletek, amelyek Canarisnak és az Abwehrnek a katonai ellenállást fedező tevékenységéről tudósítanak (197—198. o.).

Thun-Hohenstein mozaikokból formált Hitler- és Keitel-portréja az eddigi kutatásokon nem lép túl, következtetései is

zömében ismertek (158—159., 255., 126—127. o.).

Hans Herwarth emlékirata több tekintetben is kiegészíti az Osterről írottakat. A szerző — aki kilenc évig dolgozott a moszkvai német követségen, majd a háborús években korábbi munkatársával, Köstring egykori moszkvai német katonai attaséval és Stauffenberggel együtt — olyan területen tevékenykedett, ahol a német megszálláspolitikai gyakorlatának bírálata szinte magától vezethetett a politikai és a katonai ellenállásig. (Herwarth a háború után Londonban, majd Rómában volt az NSZK nagykövete.)

Memoárjának legfőbb értéke, hogy megrajzolta egy, a katonai ellenállással majd találkozó politikai csoportosulás útját, amelyet Németország moszkvai miszsióvezetője, Schulenburg neve fémjelzhet, s amely már a Barbarossa-terv születése előtt kísérletet tett a vezetés — természetesen eredménytelen — befolyásolására: a Szovjetuniót nem szabad megátadni.

E kérdéskör bejárása során foglalkozik az emlékirat azzal az eddig maradóképtelenül, monográfiai mélységig meg nem válaszolt kérdéssel, hogyan történhetett, hogy az oly sok német intézmény és tényező képtelen volt a Szovjetunió tényleges erejének megbecslésére. A válaszok azonban nem sok újat adnak: Herwarth csupán arra utal, hogy ezek bizonyos mértékig saját propagandájuk áldozatai lettek, hozzáfűzve, az „elemzések” sokszor olyan németektől származtak, akik Oroszországban születtek (211. o.).

Herwarth, az emlékező, tapintatosan a háttérben marad, amikor a leginkább Schulenburghoz kapcsolható eseménysort ábrázolja. Említi pl. a követnek 1937 végén a berlini katonai akadémián tartott előadását, amelyben — ha óvatosan is — olyan nézetek fogalmazódtak meg, amelyek nem feleltek meg a hivatalos véleménynek (124—130. o.). Ami pedig a háború idején történt, az természetesen még fontosabbá vált. Herwarth arról tudósít, hogy a katonai ellenállásnak a Szovjetunióval kapcsolatos koncepciója lényegében Schulenburgtól származott, bár maga az egykori követ a július 20-hoz vezető út katonai részleteibe nem nyert betekintést. Herwarth a következő információkkal adja vissza Schulenburg 1941-es nézeteinek lényegét: Lengyelország, a balti államok, Örményország és Grúzia legyen — természetesen mint német érdekszféra — önálló, Ukrajnában és Oroszországban szovjetellenes kormányt kell kialakítani. Herwarth szerint Schulenburgtól még egy orosz föderatív

állam gondolata sem állt távol. S hogy mindez hogyan befolyásolta a puccsra készülők terveit, azt ismét a memoár mondja el: az új német kormány felhívna a Szovjetunió népeit, harcoljanak a kommunizmus ellen az addig létrehozott önkéntes alakulatokkal együtt. Herwarth ennek megítélését tekintve csupán akkor közelít a valósághoz, amikor megjegyzi: mindez Sztálingrádot követően eléggé problematikus volt (242—243., 300. o.).

Nem kívánjuk mindezt túlértelmezni, de úgy véljük, hogy a hitleri túlzásokkal szembefordulók olykor maguk is elvesztették valóságérzetüket.

Herwarth emlékiratában igen plasztikusan rajzolja meg Stauffenberg portréját, utalva átalakulásának állomásaira: azt állítja pl., hogy a július 20-i merénylet elkövetőjét 1942-ben a hitleri hatáskörkáosz indította el útján (247—248. o.), s Hitlerrel kapcsolatos illúziót is csak hosszabb idő elteltével volt képes módosítani: korábban azon a nézeten volt, hogy a „Führert” meg kell szabadítani környezetétől. Herwarth azt állítja, hogy Stauffenberg csak 1942 decemberében alakította ki véleményét: Hitlert ki kell kapcsolni (287. o.).

Nem ad újat viszont az emlékirat a német tábornoki karnak a puccsterveket megítélő magatartásáról: a Rommel—Stülpnagel—Höpner csoporttól éles határvonalat húz, a lojálisok közé sorolja pl. Klugét, Rundstedtet, Mansteint és Kleistet. Ebben az összefüggésben idézi Stauffenberg véleményét: ha sikerünk van, Manstein velünk lesz, ha nem, egyetlen szót sem szól (317. o.).

Az emlékirat egyéb személyeket érintő pillanatfelvételei alig alkalmasak alaposabb jellemzésre, bár Ribbentropot és a Weizsäckert az államtitkári székben váltó Steengrachtot, egyéniesítve, úgy állítja olvasói elé, mint akiknek fogalmuk sem volt a külpolitikáról (272., 274. o.).

S végül Albert Speer újabb könyvéről. Az 1942-ben, Fritz Todt halálos kimenetele balesete után fegyverkezési és hadianyaggyártó miniszterre kinevezett építészmérnök — aki 1966-ig Spandauban töltötte a reá Nürnbergben kiszabott büntetést — művében elmondja, hogy eredetileg a háború idején folytatott német fegyverkezéstről akart írni, s ennek egy fejezete az SS e területen betöltött szerepével foglalkozott volna. A tervezett fejezetből könyv lett — olykor zavaros, a gondolkodási fegyelmet is nélkülöző alkotás, melyben az értékesebbet a memoárjellegű közlések, s kevésbé a „kutatósi” eredmények adják.

Bár az SS történetével foglalkozó kutatások eddig kevésbé fordítottak figyel-

met az intézmény gazdasági tevékenységére, Speer közlései egyedi információk maradnak az olvasó számára. Összefoglalóbb jellegű értékelése is szubjektív, amikor arról ír, hogy az SS hatalmi örülete ellenére is mellékjelenség maradt a fegyverkezés és a hadiipar területén. Speer úgy véli, hogy Himmler kísérlete egy saját gazdasági impérium kiépítésére — végsőbb összegzésben — kudarcot vallott, mert ehhez a módszerek túl brutálisak és dilettánsok voltak (19. o.).

Miközben erőlr ír, természetesen egy sor olyan tényről említ, amit csak ő tudhat, vagy esetleg az, aki éveket töltött a koblenzi levéltárban. Így Speertől értesülhet az olvasó arról, hogy Himmler nem tartotta magára nézve kötelezőnek az általa az emberiség legnagyobb szeniének tartott „Führer” döntését, amely szerint a fegyverkezési ipar területén csak a Reichsminister (Speer) javaslatára lehet bárkit letartóztatni: már a Gestapo fanatizmusának számonkérése is letartóztatásokhoz vezethetett (168., 303. o.).

S miközben Speer beszámol az általa ellenzett Weiss Manfred-ügyről (251—253. o.), s utal az SS vezetésében tapasztalható nézetkülönbségekre az „Endlösung” legközvetlenebb hívei és a zsidók munkerejét hasznosítani kívánók között, (381—382. o.), értesülhetünk a fegyverkezési újítások területén minden kezdeményezéséről, még a legostobábbakról is lelkesedő Himmler intézkedéseiről, aki 1945. április 24-én azt mondta e sajátos jellegű memoár szerzőjének: „... nélkül nem Európa a jövőben sem létezhet. Reám rendőrminiszterként továbbra is szükség lesz, mert csak én tudom biztosítani a nyugalmat.” (162. o.) A Reichsführer SS-ről adott összegzése sem érdektelen: Speer szerint Himmler keveréke volt az érdekeit céltudatosan követő realitásnak és egy groteszk méretű fantasztának. (47. o.)

Speer Hitler-portréja — bár zömében korábbi, hagyományosabb emlékiratait ismétli — szemléletes és néhány eddig kevésbé ismertre is utal. Értesülünk pl. a moszkvai vereséget követő döntésről, amely a fegyverkezés terén a légierővel szemben visszaadta az elsőséget a Heernek (31. o.), megtudhatjuk, hogy Hitler számos fegyverkezési kérdésben képtelen volt felismerni a modernebb megoldások súlyát, így pl. a géppisztolyal szemben azt hangoztatta, hogy ez alkalmatlanná tesz a közelharcra. Nem értette meg a sugárhajtású harci gépek jelentőségét sem. (131—132. o.) Az ismertek kerülnek viszont csak újrafogalmazásra, amikor a Göbbels által elnevezett ún. „megtörő fegyverek” hatását túlzóan megítélő Hitlerről szól (296. o.).

Speer könyve — az említettek mellett — az újabb történeti kutatások eredményeinek kiegészítésére alig alkalmas. Talán azt érdemes megemlíteni, amit a náci párt alsóbb rétegeinek igénytelen szellemi szintjéről ír, utalva ennek következményeire is: az NSDAP részben azért is volt könnyen irányítható, mert az alsóbb vezetés teljesen nélkülözte a vezetői kvalitásokat. Ebben az összefüggésben említi egyébként, hogy a harmincas években elért gazdasági sikerek le-téteményese a még a wilhelmiánus és a weimari időkből származó értelmiség volt. E megállapítások öszekapcsolására azonban Speer már nem vállalkozott.

A német nyelvterületen Zeitgeschichte-

ként említett kérdésekkel foglalkozó könyvészet a nyugatnémet történetírás produktumainak döntő többségét adja, s ezen belül is megfigyelhető a második világháború témakörének súlyozása.

Eredményeik rendkívül eltérőek — ezt talán recenziók is példázhatja —, kiadványaik között megtalálhatjuk a legmodernebb eszközök alkalmazásával elért és mindenképpen időtálló teljesítmények mellett a kevésbé sikerülteket is, amelyekben olykor még mesterségbeli hiányok is feltűnnek. A problémakör persze öszekapcsolódik a könyvkiadást érintő kérdésekkel is, mindezek megválaszolása azonban recenzióknak nemcsak kereteit, de műfaját is túllépné.

Vargyai Gyula

MILITÄRGESCHICHTE

(Német Demokratikus Köztársaság, 1982. 1—6. sz.)

Harmadik évtizedébe lépett az NDK Nemzeti Néphadserege Hadtörténelmi Intézetének tudományos folyóirata, a Militärgeschichte, 1982-ben. A huszonegyedik évfolyam hat száma több érdekes és érdeklődésre számot tartó témát feldolgozott tanulmányt, közleményt tartalmaz. Ezek között közel hasonló az arány a nemzeti (német) és egyetemes (had)történeti témák között.

Rövid ismertetésünkben először a német, majd az egyetemes témák kronológikus felvázolását kíséreljük meg.

A folyóirat ötödik számban *Eva Papke* és *Rudolf Quasier* publikált közös tanulmányt a Hansa-városok XVII—XVIII. századi erődítési munkálatairól. A szerzők az NDK Hadtörténelmi Levéltárában őrzött tervrajzok, térképek segítségével, Strahlsund és Wismar példáján mutatják be a Németországban alkalmazott erődítési munkákat, ezek eredményeit, változásait.

A háborúk történetében mindig is nagy jelentősége volt — és van ma is — a katonai szállításnak, az utánpótlás megszervezésének. *Siegfried Madrach* a Militärgeschichte harmadik számában tette közzé a német katonai szállítással kapcsolatos kutatási eredményeit „A német katonai szállításügy a XIX. század második felétől az első világháború végéig” címmel. A szerző végigkíséri a földi, a

vízi és a vasúti szállítás fejlődését az egységes Németországban, illetve az első világháború alatt a német megszállta területeken. Részletes áttekintést kapunk *Madrach* tanulmányából a német vasúti alakulatok szervezéséről, szervezetéről, az első világháborús német hadsereg szállítóeszköz-állományának összetételéről és minőségéről.

Az első világháború befejezése után Európa-szerte (elsősorban a vesztes központi hatalmaknál) sorra alakultak a különböző bajtársi szövetségek, front- és tűzharcos szervezetek. Németországban a legjelentősebb szerepet a „Stahlhelm” (acélsisak) nevű mozgalom játszotta. *Gerhard Birk*, a folyóirat negyedik számában a „Stahlhelm” Magdeburg környéki szervezkedéséről közölt — elsődlegesen helytörténeti vonatkozású — közelményt. A szervezet, nemcsak Magdeburg környékén, egyre jelentősebb befolyásra tett szert és bizonyos vonatkozásokban a faszizmus előfutárának is tekinthető.

Az első világháború befejezése és a levert forradalmi mozgalmak után Németország Kommunista Pártja igyekezett katonapolitikai kérdésekben is állást foglalni, kidolgozni forradalmi katonapolitikáját. Ennek a forradalmi katonapolitikának a kérdései jelentős szerepet kaptak az 1923. január 28. és február 1. között Lipcsében megtartott 8. pártnapon.